

Миодраг МРКИЋ*

НА МАРГИНАМА КЊИГЕ УПОЗОРЕЊА
(Туга феникса, мирнодопска деградирања Цетиња
— Душан Мартиновић; Цетиње 1998.)

Мартиновићева књига *Туга феникса* је књига упозорења, књига је готово без политичке ватре, а пуна тоpline; објективна књига.

За нас је ово књига упозорења: не рушите; писци, песници, још сте дужни Цетињу и упозорење на умне и емоционалне мутације.

Задовољство је читати књиге библиографа, књиге сигурног научног „чојства и јунаштва”. Свођење оваквих књига библиографског карактера, специфичне историје града, на само политичке димензије или на дневно-политичке, било би у неку руку промашај и означавало би неспособност виђења њене ванвременске времености.

Да ли је судбина људи (и градова) да доживљавају и мирнодопска и ратна деградирања? „Зуб времена”. Вештачки „зуб времена”. Инплантирани „зуб времена”...

Рушевина! Сама рушевина можда више потпаљује машту која стреми мистичноме, немоћи, пролазности... на корицама. — Наводи и коментари „Рушевине Црнојевића манастира”.

„... градови... развојна линија... стагнације... конкуренције и ривалства... повољнији стратешки и природни услови... географско-саобраћајни положај”.

Градови у свету, наши градови, престонице... „И Србија је промијенила пет пријестоница...” Да, до данашњих дана. „... проблеме изазване односом републичких руководстава према овом граду”... *Цетиње — споменици архитектуре*.

* Књижевни критичар.

Блиска ми је тема древно у модерном; однос према традицији па и градови у симболима и митовима.

„...деградирање и запостављање Цетиња у раздобљу иза Другог свјетског рата... неразумно понашање надлежних према споменицима културе, њиховом уништавању и девастирању...”

Мартиновић каже при крају Предговора: „Као савременик и хроничар мирнодопских деградирања Цетиња иза Другог свјетског рата биљежили смо...”

Шта значи било шта сачувати из прошлих времена. Много и премного, јер садашњости у физичком смислу и нема. Садашњост је трен трена који спаја прошлост и будућност. „Ми и даље настављамо са рушењем. Старе цркве, манастири, стари споменици пропадају, а ми подижемо цркве: бетонске, естетске монструме за спонзорске ђефове новокомпоноване госпоштине и ктитора. Шта би дали (они који разумеју) за неки споменик из немањићког доба, па био он из власти или јереси. Ми све живо из нашег јучерашњег живота уништавамо”. То је био наш живот, најбољи или најгори, свеједно је. Шта би дао човек од духа, рецимо 27. века, да све то види, а не само кроз књиге, интернет и ко зна кроз шта све не сазна. Из прљаве ватре еклектицизма, или профане грађевине из нашег архитектонског времена, „правца” киоскицизма, киоски(аде). Шта сазнати. Паралелно тржиште је буквално паралелно — на тротоарима. Језе нашег времена када метафоре више нису метафоре.

У *првом делу* Мартиновић говори о постанку Цетиња и његовим функцијама у прошлости. Нећемо препричавати, оставимо знању и радозналости читаоца. Ми у овом нашем раду причамо о свом општем утиску и доживљају ове књиге.

На страницама Мартиновићеве књиге види се сигурно библиографско-историјско перо, перо мере и свести о сврси ове књиге. Ми који би ко зна шта дали да се не руши, питамо се која је већа језа „грађења” или „рушења”.

Инспиративна је књига *Туга феникса*. Читамо, застајкујемо, бележимо.

Ту је и цитат великог руског научника П. А. Ровинског: „Не знам има ли у свијету толико мале варошице, која би вукла к себи више радозналих путника као Цетиње, и има ли друга која државица, као Црна Гора, која би обраћала на себе вишу пажњу цијелог свијета и играла тако важну политичку улогу. Наравно, да нема...”

Седамнаеста страна. Фотос: „Аустроугарско посланство (данас Републички завод за заштиту споменика културе)”.

Моја дрска машта контролисаног расула застаје над фотосима из историје Цетиња, и гле, неодговорне смелости: машта ствара историју, хронику новелистичку, андрићевску о онима који су ту живјели. Поздрављамо будућег новелисту... који ће оживети дух-душу Цетиња, Пустињака цетињског и пустињака цетињских. Замислите само — циклус новела са темом посланства и њихови „пустињаци” итд.

Следе странице. „...првобитна идеја књаза Данила да пресели пријестоницу са Цетиња у Даниловград”...

Фотос: „Цетиње — друга половина 19. вијека”. Психолошка фиксација фотоса буди везе са *Лучом микрокосмом*... Цетиње — тачка на Земљи... Тачка у Васељени...

Светиња људска хронологија је ништа мање светиња но „светиња причања”. Мартиновић то зна, то осећа и у речи и у слици.

„Комбинације књаза Николе о пресељењу пријестонице...” Цетиње и његово пресељење. Пресељивачи. Цетиње се отима.

Сваки фотос, свака слика разбуктава у мени романе, новеле, мени који никад нисам био на (у) Цетињу. Оно је у мени увек. Оно је у предности. Поздрављам те, романописче, али не реторско говорљивог, епско-гусларског лиричара но пригушене осећајности Андрића, Достојевског, Његоша, Матавуља, Сремца. Наравно, и других које не знам. Ево полазишта, ево *Туге феникса*. Зашто да се не зове књига — *Цетињска хроника* иако постоји *Травничка* и друге хронике.

Мартиновић упућује на литературу, иницијално и несвесно подстрекачки говори будућим писцима куда да се креће у тражењу грађе за роман, циклусе новела.

„...Расправе у међуратном периоду о примату између Цетиња и Подгорице”... „Са Цетиња у Подгорицу...”

И опет се ређају фотоси зграда где се живело. Авај! — живело.

Доктор Душан Мартиновић тако „прича” да просто изазива и подстиче на писање романа. Ту су такви наговештаји грађе... У сваком случају потребу стварања романа на Цетињу Душан Мартиновић чини видљивом. За писца историјских романа велика је ствар сигурности чињеница. Већ се зна како је о чињеници говорио Андрић и пре Андрића други. Даље: „...смјене пријестоничких функција последије Другог свјетског рата...” „Блажо Јовановић...” „Црна Гора је у бившој Југославији била потпуно занемарена у економском и сваком другом погледу итд...” „...брзоплето пресељење историјског института, који је одиста имао повољније услове за рад на Цетињу, него у Титограду...” „...Тако су поступно, једна по једна цетињска важна установа ликвидиране” „Виша педагошка школа отворе-

на је у јесен 1947.” „...и редакције свих важнијих часописа између 1957. и 1963. године напустиле су Цетиње” итд...

Туга феникса је књига научна, књига са социјалним, политичким и економском подацима, хронологијом итд; књига која многе струке занима.

Панораме градова и места нису, тако изгледа, бар за нас инспиративне као поједине зграде. Пројекција усамљености... Рушевине...!?

„Тих година је, заправо, било доста клубаштва у спорту и међуклубашких трвења” „...нетрпељив однос грађана Цетиња према Титограђанима”. „Године 1960. је почела градња Фабрике обуће ‘Оро’, „Инвестициона политика и програмски развој...”

„Након земљотреса који је задесио црногорско приморје и његово залеђе 14. и 24. априла 1979.”

Двадесет и прва страна: „*Краљевски театар*” — позоришна кућа „*Зетски дом*”. Једна од грађевина која буди у нама новеле.

Трећи део ове књиге је уништавање непокретних споменика.

„Нестајали су нарочито покретни споменици, које су наши савесни преци љубоморно и помно чували...” „У кризним ратним годинама знали су Црногорци чувати и сачувати своје културно благо”. „Било је више похара цетињских библиотека и музеја”.

Познато је да је крхко људско трајање на Земљи. Неку можда више илузију трајности и сигурности дају покретни и непокретни споменици. Политика рушења и грађења...

„...поједини моћници из власти и у име ње...” „...одређене ‘идеолошке сметње’, „...зеленаши...”

Мењање, кретање... Поред научничке сигурности књига Душана Мартиновића буди и осећање пролазности, осећање хаотичне побуне против некога без адресе. Ко руши? Глупост, дијалектика противуречности, нестајања. Законитости људског трајања. Чињеница је да је човечанство тек у детињству...

Зар квалификација коју даје Петар I Петровић Његош: „*Чине што знају, а не знају што чине!*”, није квалификација која говори да је чове-



чанство још у детињству. Мартиновић је, наравно, изванредно цитирао и подвукао спектакуларни смисао ове мисли Светог Петра. Шта је само урађено са културом *Индиоса*, и са њима, и са многим културама. Са историјским и праисторијским...

Дакле, заиста књига др Душана Мартиновића је књига која упућује на размишљања и подстиче осећања.

Ево фотоса Цетињског манастира, митрополитовог стана итд. Не знам да ли се неко бавио, да кажемо грубо, архитектуром (и рушењем и грађењем), амбијенталношћу, природом и њиховим утицајем на дело Његошево. Мислимо, по фотосима, да је архитектура утицала и на метафизичко осећање света Његошевог.

Честе су речи, али не исте: „порушено”, „разрушено”, „срушено”. Можда има основе говорити о језику ове књиге, о значењским нијансима. Нама се чини да Мартиновић тачно нијансира и зна кад треба шта употребити.

„Априлски земљотрес 1979...” „Приликом изградње нове пијаце изгубио је ту функцију (мисли се на Трг Балшића — пазар)” „...два новосаграђена објекта који служе као бутици”.

Изгледа, све што се више иде кроз време сурови и сирови малограђански дух, ситносопственички, свирепије руши мирнодопски. На страну освајачи и идеолошка рушења.

„Елементи који доприносе љепоти историјског језгра”. „...драстично нарушавање историјског језгра града и ‘дивља градња’, „Подвожњак — ругло историјског језгра града”. „...Дворски трг издигнут је за неких 60-70 cm”. „Лошим рјешењима инфраструктуре”.

Да, виде се бетонски естетски монструми. И можда је боље што нисам био у Цетињу да чувам нешто за машту из света интимног пораза.

„Посебно драстичан примјер непоштовања *Закона о заштити споменика културе* представља рушење тзв. ‘Катунске куће’”. „Тако, дакле, стихија као и много пута раније узима маха”.

Мартиновић говори о естетским урбаним поразима Цетиња... Ја мислим да се ти покори односе на све градове. Наравно, сваки град има своју специфичну и поразну „љупкост” архитектонске монструизације. Књига говори поуздано о томе ко смо, шта смо, где смо. Ако је за утеху, изгледа да је такво дешавање захватило цео свет.

Мартиновић наводи драстичне примере.

„И тамница је на Цетињу била необична. Разликовала се она у прошлости умногоме од сличних институција у другим крајевима и земљама. Први пут тамницу као државну установу у Црној Гори уводи владика Раде.”

Радо би узели ову реченицу као, како се то каже, глобалну метафору. Сигурни смирени приповедач... Дражесност симболике — ко први уводи тамницу... Можда смо ми, у неку руку, у поетској тамници Његоша... Мо-рамо се бранити од ројева асоцијација. Али, зато постоје три тачке (...).

Да, „црногорска тамница” митова чији зидови ових година пуцају у крви саобраћајки, самоубиства, убиства..., у живом блату рекла-казало-сти... Рецимо јасно: можда у Мартиновићу вреба врсни приповедач.

„Сем проблема рушења појединих споменика културе, непоштовања конзерваторских и урбанистичких услова...”

Ево нас на 126. страни и на маргини сам записао: импресионира и језичко детаљисање.

Мартиновић цитира Гетеа: „*Неправде се догађају. И само би од њих лошије било да се на неправедан начин исправљају.*”

Мартиновић каже: „У претходном излагању изнијели смо укратко расположиве податке о девастирању и уништавању споменика културе на Цетињу.”

Мартиновић занимљиво говори са неком романескном линијом хроно-логије, збивања.

Какав моћан рељеф хронологије, ритам аритмичности историјске — слика оних који „граде кућу на путу...” Болна и задивљујућа мисао човеку се рађа, мисао о напору човека да дефинише време (физичка кате-горија). И увек га, изгледа, дефинише кроз социјално време са озрачењем психолошког времена.

„Цетињско поље...” „...па се зато година 1482. узима као година уте-мељења а самим тим и постанка Цетиња...”

Читајући књигу *Туга феникса* човеку се учини да је рушење стално, а да је градња експес, испад историјски, људски... Изопачење — рушење — грађење.

Живот градова је као и понорница, као и Цетиње „Цетињским пољем текла понорница Цетиња — о којој је очувано доста писаних трагова у литератури...”

„Многи од ових бунара доживљавају злу судбину. Уништавају их и непријатељи са стране и рђави потомци.” „Негдје 60-их година нашег ви-јека ‘напуњени земљом познати бунари’ (‘бистијерне’)...” Авај — пунимо тамо заборава „бунаре”, „бистијерне” нашег трајања.

„...саградио на Ивановим Коритима, на Ловћену, омањи манастир...”

Мартиновић језгровито прича, даје доста података, детаља. Право чудо информација у једној реченици. Кратко, али јасно говори, види: рецимо кад *описује*, кад нам „саопштава” о „малом гумну” или о „Сиони-

ци” итд. Дакле, Мартиновићев стил (као израз) је јасан, занимљив... Оживљен је функционалним наводима. Смирен стил, ненавијачки, очински, стил какав према осталој литератури имају библиолози, библиографи јер управо за њих се може рећи да „стоје на брегу” и „више виде” на брегу топоса времена и виде рељеф времена. Други аутори свих категорија су некако више уроњени у детаље; па и сами филозофи.

Упркос фениксу и његовој туги која провејава књигом, чујемо однекуд: живети, живети... упркос свему.

„Последња жеља Петра II Петровића Његоша била је да се сахрани на Језерском врху...” „Аустријанци су увелико порушили Његошеву капелу...”

Једна сурова и сирова утакмица разлога за подизање нечега и рушење. Увек су „прави разлози”. Мислимо, иначе, да за рушење нема никада правих разлога за предмет и потребе традиције сврховито је и „зло” и „добро” и треба их чувати да би и једно и друго служили добру.

„...Зграда Сената... Упркос томе што је представљала културно-историјски објекат, априла 1939. године почело је њено рушење, заједно са осталим кућама до бившег Српског посланства, ради проширења простора и стварања трга за подизање споменика краљу Александру I Карађорђевићу.” Можда је ово драстичан пример рушилаштва, наравно, познатог и у ранијем и у потоњим временима. *Туга феникса* се одупире колико толико свему томе... Шта ће учинити компјутери, Интернет у борби против рушења. Ипак, књига... Изгледа одупире се...

Ево фотоса Гранд хотела; нешто што покреће на писање новела.

Остаје читаоцу горчина и очајна немоћ пред чињеницом да смо ми сами главни рушитељ. Скоро да човек помисли на неку суицидалну националну потребу упркос потреби Црногораца да знају корене, претке и да се прича и приповједа док је свијета и вијека, и упркос „чојству и јунаштву”.

Мислимо да једну серију рушења споменика коју износи Душан Мартиновић тешко да би поднео град од 100.000 становника. Скоро у очајном ритму ређају се „...године разрушено је...” Ублажио је горчину читаоца тиме што није свако рушење почињао истом реченицом: „срушено је...” Оптужују непостојећи објекти са фотоса, оптужују прљаво дивље слепило за прошлост које траје и спроводи се и ових дана.

Научно „блажено стање” Туга феникса освешћује процес

Уз сва поштовања тумачења разлога за рушења, мислимо да су главни-разлози у модерним временима тече упоредо са афирмацијом грађанског,

малограђанског духа, свеједно је које маске узима — „самоуправно-несврстане” или „национално биће народа коме припада” („небеског народа”, „изабраног народа”). Дакле, ситносопственички дух који све подређује богаћењу. Том духу су и националне светиње само средство за богаћење као што су им средство и „комунизам”, „национално биће” („небески народ”) и митови итд. Не ширимо тему. Сигурно за сваку појединачно срушену зграду и споменик нашли би се прави разлози у интересу, у новцу, као што се и ових дана то налази и добро види. Ситносопственик за веће богаћење убија оца, мајку а камоли да не сруши неку грађевину. Ни у психолошком, ни у психијатријском, ни у антрополошком..., ни у биолошком смислу немамо доказа о посебности, ванземаљскости ниједне нације. Дакле, кључне разлоге треба тражити у класном, у социјалном раслојавању. Из примера се види да рушиоци споменика и сами буду осуђени на рушење. Историја света је пуна тога. Стављање у први план „националног”, „идеолошког” а не економског, за мене је ван праве науке што не значи да и национално и идеолошко немају утицаја. И у том смислу, у смислу класности, ја сам доживео ову књигу као прави докуменат који може да служи науци а и сам је наука. Али, доживео сам и неке њене варнице белетристичности.

Патријархални дух, дух колективизма нестаје са старом привредом (и ратничком привредом). Неки у наивности хоће и митско патријархално витештво, „чојство и јунаштво” и индивидуализам либералног капитализма, слободног тржишта. Да они хоће и једно и друго... Књига *Туга феникса* нас освјешћује...

Но, теме су опширне а ми смо... Дакле — у неком смислу неспојиви су „чојство и јунаштво” (бар као идеал а не фасада), са пљачкашким индивидуализмом слободног тржишта. Степен развитака и специфични услови морају се имати на уму. Трећеразредна ствар је у свему томе национално. Строго говорећи, балканске нације, бар у биолошком смислу, јесу фикције. Све је то мешанац. Једино језик мало што остаје, па и клима. Црногорци су рушили ни мање ни више но други народи. Све зависи од степена развитака и услова.

Сада је време убрзане интеграције човечанства. Мартиновић за ову прилику актуелизује латинску мисао: „Гдје је добро, ту је отачество.” Да, старе идеје о глобалном селу, о златном добу. У свему томе грађење и рушење.

Нагласимо још једном: Живимо у време паралелног тржишта. Буквално је паралелно. Живимо у време остварених метафора, старих метафора негативних утопија. Шта да раде песници без метафора!

Можда за „утеху” у губитку смисла да ли је боље градити или рушити сетимо се киоскизације и урбанистичког духа паралелног тржишта. Поновимо — буквално је паралелно. Пљачкашки либерални капитализам... Да, епоха барока, класицизма... и епоха киоскицизма — наш изворни урбанистички грађевински правац. *Туга феникса* је туга упозорења и недоумице.

„Град је онакав какви су његови грађани” — Agnes Slott-Moller.

„Ко велико не додаје великоме, тај нека се прецима не хвали” — August V. Kotzebue.

У жаришту укрштања ових мисли о граду и прецима налази се објективно идеја књиге др Душана Мартиновића, *Туга феникса*.

Грађење и рушење и неолакировка, мутације...

Дешава се у нама сигурно неки умни и емоционални прелазак квантитета у квалитет, нешто што иде у мутацију. Томе доприносе и грађење и рушење нашег времена чији смо сведоци. Рекосмо да и у свету грађења и рушења метафоре (бар добар део њих) више нису метафоре; односно то су остварене метафоре. Можда је то већ неки померени, паралелни свет.

Са нејасном зебњом ових дана на ТВ гледам филмове *Хамлет*, *Ану Карењину*, *Рат и мир*... Те филмове класике доживео сам као да се у њима приказује неки паралелни свет, онострани свет, свет других димензија. Све — и срушено и изграђено — постало ми је туђе. Да ли је у нама који деценијама не идемо у биоскоп и који гледамо на ТВ филмове и друго, дошло до изопачења свести толико да знамо само за реалност филмова приказаних на телевизији. Виртуелност и реалност... Производња реалности...

Филм као медиј, пре свега визуелни, веома утиче на формирање фундаменталних представа о грађењу и рушењу. Некад су требали „зубу времена” векови, хиљаде година за рушење, а сада се небодери руше за неколико секунди.

Филмови су шаблонизирани у приказу грађења и рушења, и архитектури у грађењу и рушењу, и естетици и поетици грађења и рушења. Можда неки наш филм, који са напором на ТВ гледам допола, са својом реалистичношћу која игра на граници пуког аматеризма и професионализма, нас приземљује. Руку на срце, радије гледам нешто снимљено у жару и заносу аматеризма где је аутентична дражесност но естетске филмске полуфабрикате, књишкости филмске. И срушено и изграђено је насилно естетизовано пиротехником и механизацијом. Да нас не заварава наше

естетско самонадувавање и награђивање наших филмова у свету из ванестетских разлога.

Филмски (и уметнички литерарни) неоагитпроп, филмска неолакировка, филмски не социјалистички реализам но капиталистички реализам, реализам рестаурације („транзиције”), реализам примењене уметности са тенденцијом идеја специјалног рата, „новог светског поретка”; филмови непосредне користи (утилитарности) у којима се „пропагандишу мисли” (Светозар Марковић)... Мењају се ствари пре но и сазру. Криза и саме кризе. По природи медија филм данас највише доприноси нашој слици света рушења — грађења и грађења — рушења. Да, вероватно је по једној од људских светиња, хронологији, прво грађење па рушење.

Ето, освешћењима ове врсте о којима говоримо нехотице, бар за мене, допринела је књига *Туга феникса*. Доживети је једносмерно грех. Не, нисмо ни против њеног било којег доживљаја па ни политичког, чак ни политикантског. Али, за нас који смо несигурни у митском и реалном, древном и модерном, овај вид доживљаја ове књиге је био природан. Ипак, у жаришту смо *Туге феникса*.

Грађење и рушење... Некада замишљам какав би то био музеј над музејима да је све на Земљи, ама баш све, сачувано, да није било рушења. Право рећи, не знам да ли ме подухвата стрепња коју рађа језа или миље радости. Да, ићи кроз све изграђено од првог несвесног удара у камен, дрво... Можда тим осећањем и мишљењем ми упадамо у чаролију времена и простора.

Рецимо овде да том нашем упадању у неки померени свет доприносе и карикатуре Луке Лагатора — *Цетиње некад и сад*.

Градња рушења и огњена птица

Шта бих дао да место Споменика незаном јунаку на Авали гледам куле града Жрнова. Авала и Жрнов били би приручни подсетник о тамној људској жудњи ка небу и крхкости те жудње. Варка је „небо”, јер небо није ни горе ни доле, оно је свуда. Куле града Жрнова, и друге, споменик су одбране човека од себе. Остају ми сада само сећања на приче једног клошара који ми је говорио да је Авала у ствари Авељов брег...

Сви руше и граде. Градња нечега је дуга а рушење је кратко и лако. Језа таме пролазности. Можда нас *Туге феникса* света колико толико бране. Књиге место градова... Знамо за интернете — нове сете. Ми рушимо градњу и градимо рушење. Срушени градитељи и изграђени рушитељи. Срушена грађевина и изграђена рушевина. У тој чаролији градње руше-

ња и рушења градње изгледа да се крије неки нејасни смисао Не(бића), Празнине. Не зна се која лепота више опија дух, градња или рушење. Изгледа око мене се мува дух смеха игумана Стефана. „Ништа лепше од смрти лепе жене” каже Бодлер. Ништа лепше од рушевине лепе грађевине. Можда смо на граници перверзије духа. Не кривите мене. Кривите *Тугу феникса* и дивну голицаву подмуклост духа-душе *Луче микрокозме* Пустињака цетињског који има ноћ скупљу од вијека- сина.

Рим спаљен..., Москва спаљена..., библиотеке бомбардоване... — уживамо у злу.

Туга феникса... О, огњена птицо божанства, достојанства, племенитости..., наговештају Великог мудраца... Да ли је на помолу бестуги феникс? Будимо срећни што још знамо да постоји туга и *Туга феникса*. Мутација рушења?! Сустижу се рушење и градња, преклапају се. Рушење у име градње градња у име рушења. Срушена градња и изграђена рушевина.

Естетске, поетске рушевине. Лепота рушевине и ружноћа градње и прљаво зло њеног кича и ћара.

Да, није једноставно и лако тумарати у понорима маргина *Туге феникса* још ако је тај феникс Цетиње, срж моје митске носталгије у којој искре сумње и стрепње једног времена које ми означавамо са 1998. Ако су „слова места са којих се иде у онострано” (по неким митологијама), онда није чудо што сам баш са слова *Туге феникса* и његових белина — трансцеденталности, савршенства, невиности... склизнуо у лично избављење, привид избављења.

